

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК

Серія: УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ

Ч. 17

ІРАЇДА ГЕРУС-ТАРНАВЕЦЬКА

НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА

Вінніпег

1974

Канада

Українська Вільна Академія Наук — Інститут Дослідів Волині

UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES
Series: UKRAINIAN SCHOLARS
No. 17

IRAIDA GERUS-TARNAWECKY

NATALIA POLONSKA

BIOGRAPHICAL SKETCH

Winnipeg

1 9 7 4

Canada

Ukrainian Free Academy of Sciences -- Research Institute of Volyn

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
Серія: УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ
Ч. 17

ІРАЇДА ГЕРУС-ТАРНАВЕЦЬКА

НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА

БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС

diasporiana.org.ua

Вінніпер

1 9 7 4

Канада

Українська Вільна Академія Наук — Інститут Дослідів Волліні

Проф. Н. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО

ВСТУП

Хоч може здавалося б, що минають роки й в забуття відходять події і імена, які нас колись захоплювали й хвилювали, та не так воно є. Не пройде без сліду й не затреться те, що насичене непромінаючими вартостями; воно глибоко вростає в історію культури народної, а то й уселюдської і увіковічне імена творців.

До таких належить ім'я проф. Наталії Дмитрівни Полонської. Великий і щедрий вклад зробила вона в науку історії України, в процес розвитку української культури та академічного і громадського життя. На жаль, життя не було таке ласкаве для неї. Доля нашої вченої була надто важка. І як проф. Оглоблин сказав: „Десятки її 'духових дітей' — її цінних наукових творів не були опубліковані, навіть рукописи багатьох з них згинули там, в умовах українського лихоліття, а інші роками і десятиліттями поневіряються тут, серед нашої безпорадності і байдужості. Цього не сміємо ніколи забувати.”

Тому віримо і надіємося, що праця професор Полонської буде належно відзначена. Напевно незадовго появиться Збірник присвячений нашій вченій. А покищо оцим невеличким і скромним виданням вшановуємо пам'ять Покійної Вченої у першу річницю її смерті.

Серед українок не бракувало визначних жінок, які активно ангажувалися в різні ділянки суспільно-громадського й культурного життя, які служили вищим цілям та посвячували себе великим ідеям. Між ними не бракувало і жінок, що віддали себе найважливішій ділянці духової культури — науці. Все ж таки серед таких жінок одне з перших місць як науковим стажем, так і величезним вкладом в українську історіографію і розвиток українського академічного життя посіла Покійна Декан Філософічного Факультету Українського Вільного Університету, професор, д-р Наталія Полонська-Василенко.

Наталія Дмитрівна народилася 13 лютого (31 січня старого стилю) 1884 року у столиці Слобідської України — місті Харкові. Родина її була здавна пов'язана із визначними старинними родами Слобожанщини. Батько Наталії Дмитро Петрович Меньшов, артилерійський генерал царської, а згодом і української армії, — це відомий військовий історик. Він був одним із фундаторів Військово-Історичного Товариства, що залишило по собі біля 20 томів цінних видань з історії армії та України. Він був теж членом Історичного Товариства Нестора-Літописця. Увесь свій вільний час генерал Меньшов посвячував історичним студіям. З родиною Меньшових був пов'язаний відомий російський письменник Григор Данилевський, який присвятив своє перо українській тематиці. Його історичні нариси з української старовини, оповідання про Слобожан, чумаків, розвідки із шкільництва на Харківщині у XVII—XVIII століттях, збірки українських казок тощо, зробили велику послугу українському краєзнавстві, зокрема Слобожанщині, та мали позитивний вплив на розбудження інтересу до української історії і до українського народу в час заборони українського слова. Традиційний родинний інтерес до історії Слобідської України відбився в студіях та досліджах Наталії Дмитрівни та ліг в основу її краєвих праць.

Хоч Наталія Полонська народилася у Харкові, все життя її в Україні, від п'яти років і аж до еміграції 1944 року, зв'язане з Києвом. Київ був її духовим батьком. Там 1901 року вона закінчила Фундукліївську жіночу гімназію та далі вчилася на Історично-Філологічному Факультеті Вищих Жіночих Курсів, а 1913 року закінчила з дипломом I-го ступеня Університет Св. Володимира. Зараз же по закінченні високих студій вона включилася в ряди українських науковців і з посвятою працювала як на педагогічному, так і на науково-дослідчому полі все своє життя.

Почавши вже з 1910 року, Наталія Дмитрівна викладала історію у кількох київських гімназіях, де здобула ім'я одного з кращих педагогів Києва. Все таки основна діяльність Наталії Дмитрівни була пов'язана з високими навчальними установами. Від 1912 по 1915 рік вона працювала асистентом при кафедрі російської історії і методики історії на Вищих Жіночих Курсах в Києві. Вищі Жіночі Курси засновано в Києві і Харкові в 1878 р. на зразок Петербурга і Москви, з метою дати можливість жінкам здобувати високу освіту. Спочатку Курси носили приватний характер, а згодом (з 1906 р.) стали державними. Програма навчання тут відповідала університетській та давалися права на одержання наукових ступенів.

У 1915 році Наталія Дмитрівна склала магістерські іспити з російської історії в Університеті Св. Володимира, а 1916 року вона перша з українських жінок здобула доцентуру Катедри історії цього ж університету з дорученням читати обов'язковий курс археології і завідувати університетським Археологічним Музеєм. В той час то було небуденне явище, коли жінка з таким успіхом завершує освіту й починає наукову кар'єру. Одночасно Наталія Дмитрівна була професором ще таких високих шкіл Києва як Вищі Жіночі Курси А. Жекуліної, Художній Інститут, Інститут Географії та Інститут Археології, якого вона була теж одним із фундаторів та довголітнім вченим секретарем.

1920 р. в Україні було проведено реформу високих шкіл, під час якої було зліквідовано університети, Вищі Жіночі Курси та численні Інститути. Залишився Інститут Археології, для якого не знайшовши місця у своїй схемі. Народний Комісаріят Освіти остаточно прикріпив його до науково-дослідчої катедри історії мистецтва. Але Інститут Археології було знято з державного бюджету й передано на „самооплатність”, тобто на утримання коштом оплат за слухання курсів. Фактично створилися такі умови, що в Інституті праця навчального персоналу була безплатною. Все таки, в такій невідрадній ситуації для Інституту, Наталія Дмитівна залишилася найбільш відданим його працівником. Тоді Інститут Археології був дуже важливою науковою установою, бо там викладалися дисципліни, яких не було в інших високих школах. З нього вийшло багато дослідників археології, етнографії і мистецтва.

Ім'я Наталії Дмитрівни як професора й науковця стало настільки відомим у академічних колах тодішньої Росії, що 1920-го року їй було запропоновано катедру археології Пермського Університету. Але вона відмовилася від цієї позиції так само, як і відмовилася від катедри мистецтва Азербайджанського Університету в Баку, на яку її було обрано 1922 року. Професор Полонська уважала своїм обов'язком залишитися в Україні.

Від 1927 по 1931 р. Наталія Дмитрівна працювала професором в Київському Художньому Інституті, а з 1940-го року відновила свою професорську діяльність у Київському Державному Університеті. Цього ж року в листопаді, після захисту дисертації п. т. „Заселення Південної України в середині XVIII ст.” та за одноголосною ухвалою Вченої Ради Інституту Історії Академії Наук СРСР було надано Наталії Дмитрівній ступінь доктора історичних наук. Захист дисертації і промоція відбулася в Москві, тому що в Україні жодна наукова чи академічна установа не мала права цього робити.

Ще ширше розвинула академічно-педагогічну діяльність професор Полонська опинившись на еміграції. Вже в 1944 р. в Празі вона активно включилася в ряди професорського складу Українського Вільного Університету, а тоді, перейшовши разом з Університетом до Мюнхену, від 1955 р. викладала історію України. В 1946 р. Наталія Дмитрівна стала ще професором Української Православної Академії в Мюнхені, де займала катедру історії Української Церкви.

Свою працю у високих закладах проф. Полонська не обмежувала лише до педагогічно-дидактичної діяльності. Вона в разі потреби приймала на себе ще й інші обов'язки. І так напр., по смерті визначного шевченкознавця, проф. Павла Зайцева у 1966 р. Наталія Дмитрівна зайняла становище Декана Філософічного Факультету УВУ. Незважаючи на свій похилий вік і часто невідрадні умовини, вона віддано і сумлінно виконувала цю відповідальну адміністративну функцію аж доки їй вистачило сил і здоров'я залишаючи тільки незадовго до смерті.

Наталія Дмитрівна теж приймала активну участь у багатьох науково-дослідчих установах. В основному її діяльність скупчувалася біля двох установ — Української Академії Наук та Київського Центрального Архіву Давніх Актів.

В Українській Академії Наук Наталія Дмитрівна працювала вже від 1924 р., ще при катедрі акад. Д. І. Багалія. Спершу вона була науковим співробітником із спеціальним дорученням, а згодом стала старшим науковим співробітником і вченим секретарем Комісії соціально-економічної історії України 17—19 ст. Коли у 1933 р. більшовики перевели реорганізацію Української Академії Наук, в наслідок чого було зліквідовано всі гуманістичні відділи, то Наталію Дмитрівну було звільнено. Прийнято її знову в Академію аж в 1937 р. Тоді вона була старшим науковим співробітником Інституту Економіки. Одначе вневдовзі їй пощастило перейти в ділянку своїх найближчих зацікав-

лень — історії України. І так вже в 1938 р. вона була старшим науковим співробітником Інституту Історії УАН, де працювала аж до часу еміграції на Захід 1943 р., водночас беручи активну участь і в інших відділах Академії.

У Київському Центральному Архіві Давніх Актів Наталія Дмитрівна була науковим співробітником у роках 1925—1927, а після відступу більшовиків була ще й директором цього Архіву в роках 1942—1943.

Професор Полонська була членом багатьох наукових товариств та установ. Вона була членом Наукового Історичного Товариства ім. Нестора Літописця ще з 1911 р. Була теж членом Товариства Прихильників Соціальних Знань, Охорони Пам'яток Старовини, Таврійської Вченої Архівної Комісії та Історичного Етнографічного гуртка при університеті. На еміграції проф. Полонська стала дійсним членом Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі у 1943 р. та членом Церковно-Археографічної Комісії у Львові, а тоді у Мюнхені. У 1947 р. її обрано на дійсного члена Наукового Товариства ім. Шевченка, а у 1948 р. на дійсного члена Української Вільної Академії Наук. У 1952 р. Наталію Дмитрівну обрано членом Міжнародної Вільної Академії Наук у Парижі.

На цьому можна б і закінчити перелік важливіших позицій і функцій, що їх сповняла наша вчена, та перейти до її науково-дослідчої діяльності. Все таки тут аж проситься знову пригадати, щоб ще раз підкреслити, що шлях до вищої освіти для української жінки часів Наталії Дмитрівни не був такий простий. Не так то легко було жінці одержати науковий ступінь, неговорячи вже про доцентуру чи професуру. Як відомо, до кінця 1870-их років українська жінка могла здобути вищу освіту або за кордоном, або в Петербурзі чи Москві. Щойно в 1878 р. було засновано в містах України — Києві і Харкові — Вищі Жіночі Курси. Хоч тут викладачами були університетські професори й програма відповідала університетській, була велика дискримінація у правах, які давалися слухачам. Вони не

завжди мали право на науковий ступінь, вони не мали права викладати у вищих клясах гімназії. Але й ці курси вкоротці закрито. І тільки після революції 1905 р. почали знову засновувати Жіночі Курси. Спершу це були приватні курси, але згодом було відкрито державні курси та дозволено вступ жінкам до університетів і деяких інститутів. Таким чином щойно в першому десятилітті цього століття українській жінці було відкрито шлях до вищої освіти та наукової роботи. Тоді по високих школах почали з'являтися перші викладачі-жінки. І серед тих нечисленних піонерок-викладочок, які здобувають доцентуру й професуру, ми якраз бачимо ім'я Наталії Дмитрівни Полонської.

Хоч велику роль у житті Наталії Дмитрівни відігравала її академічно-педагогічна діяльність, вона одночасно ще розгорнула широку науково-дослідчу працю та виступила на науковому полі з цілою низкою історичних розвідок і праць. Науковий доробок нашої вченої являється ідейною спадщиною, яку одержала вона від своїх попередників, репрезентантів Київської історичної школи, створеної Володимиром Антоновичем, а передусім свого вчителя, професора М. В. Довнар-Запольського. І саме цією дорогою вона здобула собі в науці місце одного з найвидатніших українських історіографів нашої доби.

Як було вже згадано, однією з установ, де зосереджувалася праця Наталії Дмитрівни, був Київський Архів. Якраз звідси й почалася її науково-дослідча діяльність. Історично-архівна ділянка була першою спробою її самостійних дослідів, а перші її праці були присвячені соціально-економічній історії. Тоді вона досліджувала т. зв. „вотчинні” архіви, зокрема архіви кн. Куракіних і Чічеріних. І вже в 1910 р. у збірнику **Русская история в статьях и очерках**, що виходив під редакцією проф. М. В. Довнар-Запольського, появилися перші три статті Наталії Дмитрівни, а це „Источники происхождения и состав „Русской Правды”, „Сельское и городское население древней Руси” і „Степняки”.

Наталія Дмитрівна теж живо цікавилася археологією і у своїх історичних дослідках особливу увагу приділяла археологічним матеріалам. Вона багато попрацювала в Київському Історичному Музеї під керівництвом славнозвісного українського археолога В. Хвойки та приймала активну участь у археологічних розкопках. Була вона на розкопках у княжому Білогороді біля Києва та навіть сама проводила розкопки побіч Києва у Китаєві. Пам'яткою цих археологічних зацікавлень є її праця „Археологические раскопки в Белгородке”, що й досі залишається важливим першоджерелом для вивчення видатного пригорода міста Києва з княж-двором князя Володимира Великого.

Наталія Дмитрівна вважала за необхідне ближче познайомитися хоч із найважливішими археологічними об'єктами на терені тодішньої Росії. Отож вона відвідала Золотоординські городи на Волзі і старовину на Криму та попрацювала по музеях і архівах Надволжя і Таврійської Архівної Комісії. Археологічні студії вона продовжувала в Москві у визначного російського археолога В. О. Городцова, який уважав її за одну з кращих своїх учнів. Наталія Дмитрівна теж брала активну участь у археологічних конференціях, де виступала з доповідями.

Археологічні та архівні зацікавлення і досліди Наталії Дмитрівни розвинулися у цілу серію більших і менших праць, а капітальним вкладом в цій ділянці був її **Культурно-исторический атлас по русской истории**, який появилася друком у 1913-1914 роках. Це великий альбом у трьох томах із 120-ома таблицями знімків і малюнків історичних пам'яток. Таблиці були складені зі старанно дібраного матеріалу, взятого з найновіших наукових дослідів того часу. Вони показували життя на Україні від палеоліту через неоліт і скитів, через антів і слов'ян до пишного розквіту Київської Русі. Далі було показано культури окремих народів на терені колишньої Росії, і культури обох російських столиць — Петербургу і Москви. Поруч було показано культуру козацько-гетьманської України. Культуру українського народу було ще підкреслено в цих кольоро-

вих таблицях цікавими зразками українського народного мистецтва. Текст до таблиць займав понад 100 стор. Цей **Атлас** був задуманий і виконаний для вжитку в школах як доповнення офіційної програми. Одначе тому, що він великою мірою був присвячений історії України, український характер його не сподобався російському Міністерству Освіти. Книга була заборонена. Її не допущено до шкільного вжитку, ані до бібліотек і ширилася ця книга тільки приватним шляхом. Одначе солідні вчені, навіть росіяни (напр., Любавський) цитував її.

Зацікавлення старовиною залишилося у Наталії Дмитрівни на ціле життя. Доказом цього являються її пізніші праці, напр., „Київ часів Володимира й Ярослава”, „Київська Держава і Захід”, „Початок держави Русі-України” та багато інших.

Шукаючи і досліджуючи пам'ятки старовини, зокрема археологічні, Наталія Дмитрівна завжди залишалася істориком і до усіх питань підходила з історичної перспективи. Для неї історія — це історія живого народу, який жив і творив. То й за речами далекого минулого вона завжди старалася бачити людей, які їх створили; вона старалася пізнати ті економічні й соціальні умови, що визначили й позначили історичні події чи державно-політичні умови, що формували або руйнували людські надбання. Тому й сфера зацікавлень нашої вченої в історії України була широка й багатогранна. А кожна епоха цієї історії та різні її аспекти знайшли своє віддзеркалення у працях проф. Н. Полонської.

Багато уваги проф. Полонська приділила історії Православної Церкви на Україні. Зокрема на еміграції вона живо цікавилася цією ділянкою. У 1949 р. вийшов її курс, **Історія Української Церкви**, підготований на підставі лекцій, читаних у Богословській Православній Академії у Мюнхені. Для Церковно-Археографічної Комісії Апостольської Візитатури в Мюнхені був складений **Нарис історії Української Церкви**, а у 1964 р. вийшла друком праця, **Історичні**

підвалини УАПЦ. Крім того Наталія Дмитрівна опублікувала низку статей з історії Української Церкви, з яких частина була німецькою і англійською мовами.

Досліджувала Наталія Дмитрівна теж проблеми економічної історії України. Тут відома її праця про історію славнозвісної Межигірської фаянсової фабрики, опрацьована на основі архівних і мистецьких матеріалів. На жаль, дві монографії про цю фабрику й її робітництво, що так важливі для історії української економіки й культури, залишилися неопублікованими. Опрацьовування економічно-соціальних проблем продовжувалося і в дальших працях Наталії Дмитрівни.

З українських земель, що їх досліджувала наша вчена, найбільше Наталію Дмитрівну притягала Південна Україна. Цей, ще такий родинний інтерес до Слобідської України та Запоріжжя став провідним у її науковій праці. Тут свою увагу вона звернула передусім на проблеми колонізації Південної України. Її цікавили питання соціально-економічного та адміністративно-політичного розвитку цієї нової української території, що створилася на ґрунті держави Війська Запорозького Низового. Її цікавив цілий процес становлення Нової України, процес, що так тісно був пов'язаний з військово-політичною та культурно-економічною ситуацією козацтва і Запоріжжя. Отож молода ще тоді дослідниця взяла собі за мету прослідити й вивчити цей період історії. А що Наталія Дмитрівна завжди була істориком-документалістом і свої висновки завжди будувала тільки на задокументованих фактах, вона особливу увагу звернула на архівний матеріал. І так працюючи рік за роком, дослідниця знаходить сотні документів не тільки по архівах України, але цілої російської імперії. Вона вибирає матеріали у Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі, у Москві і Петербурзі, та у таких архівах, де рідко бували українські дослідники, як кримські архіви Симферополя і Теодосії. Вона уважно студіює їх, систематизує матеріал і на основі відповідних фактів опрацьовує цілу низку більших і менших праць про Південну Україну та Запоріжжя.

Так, що і не випадково за тему своєї докторської дисертації Наталія Дмитрівна обрала якраз тему про заселення Південної України, але праця в той час мала офіційну назву: „Потьомкін і його адміністративна діяльність у Новоросії”.

І так Наталія Дмитрівна дала піонерську синтетичну працю про Південну Україну, оперту на першоджерельному матеріалі та широко документовану, що назавжди залишиться найбільш солідною працею з цієї тематики.

Тут Наталія Дмитрівна накреслює шлях, яким проходила трансформація Запорізької держави і козацтва на державу й суспільство модерного типу. Коли після зруйнування Січі (1775) запорозькі вольности було поділено поміж двома губерніями російської імперії — Новоросійською та новою Озівською (сюди входили ще прибутки з російсько-турецького миру 1774 р.), то утворилася нова адміністративна одиниця — Південна Україна (Новоросія), що своєю територією перевищувала не одну західно-європейську державу. На чолі цієї території стояв царський намісник, кн. Потьомкін. Але у час формування згаданої одиниці, населення там було зовсім мало. Так що одною з найважливіших проблем, що тоді виникли, було якраз заселення цієї землі. У своїй праці Наталія Дмитрівна докладно обговорює якраз цю колонізацію та аналізує зв'язану з нею адміністративно-політичну й соціально-економічну діяльність, що спричинюється до розвитку нової території, та перетворює козацтво в інший тип суспільства. І тут вона навітлює два характерні для цього процесу явища. З одного боку це боротьба проти російського імперіялізму. Козаччина, хоч адміністративно скасована, то фізично вона існує і бореться за своє існування. З другого боку — це економічний розвиток, це зріст Південної України. Ідучи тими двома шляхами, Наталія Дмитрівна показала, що становлення Нової України це тільки дальша тяглість подій історії. Це дальший новий етап історії, органічно пов'язаний з минулим і наступним; це відродження одної із частин великокняжої України-Руси, незважаючи на офіційну назву — Новоросія.

Як можна бачити, вся науково-дослідна робота проф. Полонської має велике значення. Тим більше цінною є обговорювана вище праця, коли знаємо, що деякі із згадуваних тут архівів загинули під час революції та останньої війни. На жаль, не всі праці нашої дослідниці мали змогу бути опублікованими. Правда, почавши ще з 1924 року, вона друкує статті і розвідки з історії Південної України. Одначе з її монументальної 2-томової роботи про поселення, тільки перший том був надрукований двічі. В англійському перекладі видала його Українська Вільна Академія Наук у ЗСА

**Проф. Наталя Полонська у своєму робочому кабінеті
(на еміграції).**

в 1965 році. Рукопис другого тому цієї праці був вивезений у 1941 р., під час евакуації Академії Наук УРСР, і доля його невідома. Разом з цим вивезено теж три томи „Джерел до історії заселення Південної України XVIII ст.”, та

велику кількість тек із копіями архівного матеріалу, що були здобуті Наталією Дмитрівною під час архівних розшуків. Все таки на еміграції проф. Полонська на основі кількох статей, які були фрагментами 2-го тому і деяких приміток, постаралася написати знову подібну працю, але вже в дуже сконденсованій формі. Стимулом до цього було те, що вона завважила пробудження інтересу до Південної України у советських істориків. Про цей інтерес вона пише у Передмові до тієї реконструованої праці так:

„Довший час я була переконана, що праця 25-ти років мого життя загинула, але, останніми часами, коли серед советських істориків спостерігається пробудження інтересу до Південної України, у творах декого з них я помічаю знайомство з моїми працями (імени мого, із зрозумілих причин, не згадується), а також і з моїми матеріалами. Не маючи жодної надії на те, що ці матеріали можуть опинитися в моїх руках, я мушу висловити щирю радість, що праця моя не пропала і що матеріали мої будуть використані для української історіографії”.*)

До тематики Південної України і Запоріжжя Наталія Дмитрівна поверталася ще пізніше на еміграції у кількох своїх розвідках. Одначе позбавлена можливости користуватися архівними матеріалами проф. Полонська дещо змінює напрям своїх дослідів. Головну увагу тепер вона приділяє проблемам взаємин між Україною і Західною Європою.

Найповнішим синтетичним вивершенням дослідів і студій проф. Полонської є її **Історія України**. Це великий курс історії України, що задуманий був як високошкільний підручник та український текст для іншомовних перекладів. За традицією Київської історичної школи Антоновича, праця ця відзначається широкою документацією, а історія України тісно зв'язана з її територією; вона просто виростає з цього ґрунту, а це тому, що авторка включає сюди

Наукові записки, Мюнхен: Український Вільний Університет, 1963, ч. 7, стор. 101—102.

і доісторичне минуле України. У протилежності до поширеної у нас описової методи історіографів народницької школи, Наталія Дмитрівна застосовує тут аналітичну методу. Вона розглядає історичні факти всесторонньо. Вона переводить глибоку критику різнобіжних коментарів чи інтерпретацій спірних проблем істориками різних історіософічних поглядів, а тоді дає свою оцінку. І часто тут Полонська виступає як історик контрастів, історик антитез (наприклад, слава української державності — розладдя, або єдність — розпорошення, і т. п.). Полонська теж історик величі України. Вона сприймає історію народу в його ідеальних виявах і героїчних показниках і з цього аспекту оцінює величні прояви нації, історичні етапи, і, зокрема, чини людей, які творили історію. Всупереч панівному підходові народницького напрямку істориків старої школи, головним представником якого був М. С. Грушевський, що приділяли основну увагу побутовій історії народу, письменству і мистецькій творчості, та розвитку соціальних відносин, Наталія Дмитрівна застосовує державницький підхід до історії України. В українській історії її цікавлять державно-національні прямування та, передусім, тяглість тих державницьких прямувань. Отож, як свого часу висловився проф. О. Оглоблин, „їй властива особлива сила історичної синтези в дусі державницької історіографії”. А синтезу цю поодиноких періодів політичної історії поширюють і поглиблюють короткі огляди історії культури, письменства, освіти, мистецтва, техніки, економіки й торгівлі, історії права, історії війська, соціальних відносин, історії Церкви, як теж стислі огляди історії окремих українських земель. Легкий стиль довголітньої викладачки з ерудицією та мистецьким хистом робить цю книжку, і другі її праці, цікавою і доступною навіть для сучасної молоді. То ж при великій майстерності слова й викладу праця легко читається і справляє глибоке і переконуюче враження.

Тут варто було б зробити невеличку дегресію та сказати кілька слів про згадувану вище Київську школу істориків, з якою тісно була пов'язана Наталія Полонська.

У другій половині XIX ст. центральне місце серед істориків України належало професорові Київського університету Володимирові Боніфатієвичу Антоновичеві. Протягом майже тридцяти років В. Антонович був професором Київського університету, головним редактором видань „Временной Комиссии для разбора древних актов”, фундатором Історичного товариства Нестора-літописця та журналу „Киевская Старина”. Він теж був організатором археологічного дослідження України, що поклато наукову основу дальшим археологічним дослідженням. Отож в особі Антоновича, хоча поляка з походження, українська наука і культура мала видатного діяча.

Володимир Антонович створив т. зв. „Київську школу істориків”. Школа ця, передусім, характеризується ґрунтовним документалізмом, а в основу історії кладе теж знання передісторії. Отже Антонович перший в тодішній Росії передісторію зробив предметом історичних студій і викладав її під виглядом „Вступ до історії”.*) До школи Антоновича належали майже всі тодішні історики, що посідали катедри в університетах України. Більш відомі з них — це Д. І. Багалій, А. І. Линиченко, П. В. Голубовський, О. М. Андріяшев, П. І. Іванов, Н. М. Молчановський, М. В. Довнар-Запольський, В. Є. Данилевич, М. С. Грушевський О. С. Грушевський та інші.**)

З початком XX ст. катедру історії в Київському університеті обняв учень Антоновича проф. М. В. Довнар-Запольський. Зі своїх учнів він створив школу, що продовжувала традиції Антоновича. Серед тих його учнів, які здобули видатні становища в українській історіографії, маємо Ю. А. Максимовича, Д. І. Дорошенка, Є. Д. Сташевського, П. П. Смирнова, Б. Г. Курца, Н. Ю. Мурзу-Авакіянц, В. М. Базилевича, В. О. Романовського, М. Ф. Тищенко, П. П. Курінного, О. П. Оглоблина та Наталію Дмитрівну Полонську

---

*) Наталія Полонська-Василенко, **Історія України**, Мюнхен, 1972, стор. 20.

**) Там же, стор. 20-21.

Таким чином найбільший вплив на українську історіографію мав В. Б. Антонович. Що ж до його власних праць, то він уникав загальних синтез. За завдання він поставив ґрунтовне вивчення історії окремих земель України, ґрунтовну аналізу подій і вивчення історії під різними аспектами. Так появилися клясичні монографії багатьох його учнів, присвячені поодиноким землям України. А сам Антонович найбільше уваги приділив Козаччині. І тут його величезна заслуга. Він зв'язав генетично козацтво з княжою добою. Історичні праці Антоновича зв'язали праці його попередників М. Костомарова М. Максимовича з наступними дослідниками й уможливили появу великих синтез М. С. Грушевського — його **Історії України-Руси**.*)

Як згадано, Грушевський належав до народницької школи, але у своїх працях піднісся багато за звичайне „народництво”. Його твори дали історичну державницьку традицію, що в'яже в одне непереривне ціле всі періоди історії України. І чи не найбільше значення в історіографії України мала концепція М. Грушевського, висловлена в його працях, а передусім, в **Історії України-Руси та Звичайній схемі**. Вона стала основою державницького напрямку української історіографії.

Отож Наталія Полонська була однією із спадкоємців ідей старої школи професора В. Б. Антоновича та її історико-економічного відгалуження, репрезентованого академіком Михайлом Грушевським і професором Довнар-Запольським. Так що вона належала до істориків документалістів, які будують свої висновки на документах, на фактичному матеріалі. Свою історію України вона будувала на фундаменті, що виростав із доісторичного минулого української території. А у працях її чітко позначається панування схеми Грушевського, яка доводить тяглість історичного процесу України і відрубність історичних процесів України та Великої Росії.

---

*) Там же, стор. 15.

Проте в користуванні історичними матеріалами Н. Полонська мала і свою вповні оригінальну вдачу, і свій світоглядний кут бачення і оцінок, а тому мала і свою концепцію. Вона не пішла шляхом народницьким, як більшість старої школи, а стала на шлях державницької історіографії, приймаючи державницьку ідеологію, подібно як Д. Дорошенко, С. Томашівський і інші.

З цього погляду особливо цінною в історіографії Полонської є її наукова концепція історії України і Росії, яку вона докладно й обґрунтовано переводить у своїй праці **Дві концепції історії України і Росії**. Приймаючи погляд Грушевського і опираючись на його **Звичайній схемі руської історії**, Наталія Полонська розбиває панівні в чужинецькій історіографії застарілі російські історичні схеми і концепції.

Перша така концепція історії Росії, зродилася ще на світанку Московської імперії. Вона була основана на теорії історичного покликання Москви. Тодішня політична і дипломатична експансія Москви штовхнула на думку підшукати пояснення цієї величі. Найкраще пояснення дав монах Псковського монастиря, Філотей, висловлюючи його в такій сильній формулі, що перетривала століття та дала основу всім іншим теоріям і концепціям історії Росії. Філотей казав: „Давно загинув I-ий Рим, за ним упав II-ий Рим. Залишився III-ій Рим — Москва”.

Шукаючи правних підстав експансії, зокрема на південь, було найбільш певним опертися на споріднення з великими князями Київськими, а через них із візантійськими. Для цього найбільш відповідною особою обрано Володимира Мономаха. Така генеалогія була необхідною для побудови теорії наслідування прав і величі II-го і I-го Риму. Перехідним етапом тут була Русь-Україна. То ж не диво, що для підтримання задумів було створено цілу низку легенд (інсигнії Мономаха тощо).

І так ці теорії і легенди активізуються, розвиваються в ідею месіанізму Росії, що перетворюється на панславізм,

і через складний процес (концепція єдності руського-російського народу, концепція євроазійців) доходять до сучасних більшовицьких ідей та теж поширюються на Захід. В Західню Європу занесли їх російські емігранти; там було створено концепцію євроазійства. Найбільш відомою цього напрямку працею є історія Г. В. Вернадського. На концепціях Вернадського і подібних емігрантських істориків виховувалася Західня Європа. Ці старі концепції завезено й до Нового Світу. Вони щораз відновлюються через советські концепції історії СРСР та УРСР, де червоною ниткою проходить теорія нерозривного зв'язку України з Росією та залежності всієї науки української від російської, і де не існує іншого твердження, як те про „єдиний советський народ”, до якого належать і українці.

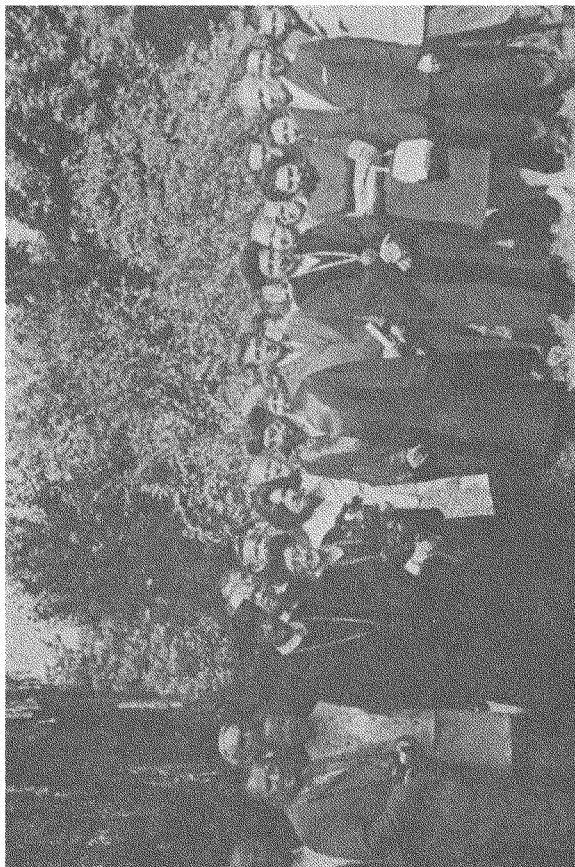
Такі і подібні концепції являють велику небезпеку; їх вивчають скрізь по школах за „залізною заслоною” так і у вільному світі. Без критики, без конкуренції вони поширюються та несуть викривлене поняття про Україну і її історію. Тому велике значення має згадана праця Полонської, в якій вона збрала і детально проаналізувала всі дотеперішні теорії, схеми і концепції історії Росії і України і довела неправильність панівних у західній історіографії понять про Росію і Україну.

З інших праць професор Полонської з особливою вдячністю треба відзначити двотомову **Історію Української Академії Наук**, тієї многостраждальної Академії, що незважаючи на всі труднощі і „прокляті роки” залишила по собі величавий слід у історії нашої науки і культури. Праця Полонської основана на обширному матеріалі. Авторка тут зберегла для майбутніх поколінь імена всіх тих, хто спричинився до розвитку української науки і імена всіх вчених, які стали жертвами режиму. Систематичну історію Академії ще трудно писати. А оцю працю треба вважати, радше, як матеріал для історії. Читається вона з великим задоволенням, і, одночасно, викликає смуток та обурення. Писала її особа, що була не тільки істориком, але живим свід-

ком і учасником подій пов'язаних з Академією. Читач легко бачить тут самого автора і разом з ним відчуває і переживає біль, жаль і гнів над трагічною долею української науки і культури.

Інтимною сферою творчості професор Полонської є її численні мемуарні і біографічні нариси, присвячені українським діячам науки і культури останнього півстоліття. Ці твори, почавши з яскравих споминів і біографічних характеристик її сучасників, близьких і далеких, і кінчаючи власними (на жаль, ще не опублікованими), становлять цінний документ епохи. Тут в неї глибина думки й історичного чуття органічно сполучена з любов'ю до тих, хто колись жив, творив, страждав і радів. Тому ці праці далеко виходять за межі історично-мемуарної літератури; вони становлять першокласні літературні твори. Серед них є статті про А. Ю. Кримського, М. С. Грушевського, М. П. Василенка, Л. М. Старицьку-Черняхівську, С. О. Єфремова, М. Є. Слабченка, М. К. Зерова, В. К. Козловську, С. Томашівського, Д. Дорошенка та багатьох інших.

Не дивлячись на те, що на шляху життя проф. Полонська докінчувала своє дев'яте десятиліття, вона все ще горіла непереможним бажанням бути корисною своєму народові, а зокрема молодому поколінню. З таким бажанням вона працювала в Українському Вільному Університеті аж до останніх хвилин свого життя. Тут студенти мали змогу її ближче пізнати не тільки як науковця і професора, але як людину. Наталія Дмитрівна була надзвичайно мила й привітна жінка з великим зрозумінням в серці для кожного. Була старша віком, а завжди молода духом та повна творчої енергії. Людина широкого інтелектуального масштабу і великого досвіду. Вона не була „науковою машиною” і коли викладала, переживала все як людина. Своїми викладами вона захоплювала і зворушувала до глибини, задержуючи при цьому рівновагу духа. Як професор, вона вміла передати не тільки знання, але разом з тим і любов до того знання, та викликати велике зацікавлення українськими проблемами серед тих, які ніколи не бачили України. Сту-

Декан Н. Полонська серед своїх колег, студентів та гостей. (Український Вільний Університет, Мюнхен, 1969 р.).

денти відчували в ній немов уосіблення отієї Великої Матері — Української Науки, за що їй неодноразово дякували. Але проф. Полонська не тільки своїми викладами полонила всіх, а теж не менше своєю культурною делікатністю вдачі та чаруючою особистістю. Її надзвичайно милий погляд і приємний усміх особливо чародійно-заспокійливо діяв на студентів під час екзаменів; і створювалася атмосфера, що додавала моральної сили.

У моїй пам'яті назавжди залишаться оті літні дні в Мюнхені, коли я вперше зустріла сеньйорку нашої науки і мала змогу її ближче пізнати. В моїй пам'яті ніколи не затреться ота визначна жіноча постать, ім'я якої тривкими літерами записалося в пропам'ятну книгу української науки і культури. Це жінка, що стояла на передових позиціях української історичної науки і академічного життя; жінка, яка до останніх днів свого життя зберегла весь запал діяльності і ясність думки; жінка, яка мужньо ставила опір усім матеріальним злидням, злобі буднів, життєвим втратам та фізичним важким недугам. „Дух переміг матерію”.

У моїй пам'яті назавжди залишиться мала, добра, все з усміхненим убличчям і добрими голубими очима наша улюблена вчителька — професор Наталія Дмитрівна Полонська.

* * *

Професор Полонська цілий свій вік трудилася для української науки. За час довголітньої наукової творчості з-під пера нашої вченої вийшло багато праць та статей з обсягу історії України, археології, історії мистецтва і культури, історії Церкви, історії ВУАН і біографії наукових та громадських діячів, мемуари тощо. Деякі головніші з них обговорювано чи згадувано було вище. Одначе найкращим показником творчої праці Наталії Полонської являється бібліографія її праць. І тут пригадуються слова М. Грушевського, які наводить Наталія Дмитрівна в своїй **Історії Академії**: „Моя вся праця (казав Грушевський) свідчить тільки про те, що людина, якщо хоче, **при всяких умовах** може працювати”. Про це саме свідчить і науковий доробок Н. Полонської.

БІБЛІОГРАФІЯ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ПРАЦЬ ПРОФ. Д-Р НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО

(Тематично-хронологічний показник головних праць)*)

І. АРХЕОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВА

а. Оригінальні студії й праці

- 1 1911 р. Церковные древности Киева. Сборник „Вестник Знания”. Петербург.
- 2 Археологические раскопки В. Хвойка в Белгородке. „Труды Предварительного Комитета по организации XV Археологического Съезда”. Москва.
- 3 1912 р. Великий Новгород и XV Археологический Съезд. „Военно-Исторический Вестник Киевск. Отд. Военно-Истор. Об-ва”; кн. I. Київ.
- 4 1913 р. Культурно-Исторический Атлас по Русской Истории. Тт. I-III. Київ. (120 таблиць; 100 стор. тексту; бл. половини таблиць присвячено Україні).
- 5 1921 р. Первобытная Археология. Курс лекций в Киевск. Археологич. Институте. Гектограф. изд. 100 стор.
- 6 1968 р. До питання про печери й підземні ходи в Києві. „Визвольний Шлях”, ч. 6. Лондон.

б. Рецензії

- 7 1928 р. „Известия Таврического Об-ва Истории, Археологии и Этнографии”, т. I. „Записки Исторично-Филологичного Відділу ВУАН”; кн. XV. Київ.
- 8 1929 р. „Известия Таврического Об-ва Ист., Археол. и Этногра.”; т. II. Там же, кн. XXV.

II. ІСТОРІЯ

А. Княжа доба України-Руси

а. Оригінальні студії й праці

- 1 (9) 1910 р. Происхождение, источники и состав „Русской Правды”. „Русская История в Очерках и Статьях” под ред. проф. М. Довнар-Запольського; т. I. Москва.
- 2 (10) Степняки. Там же.
- 3 (11) Городское и сельское население древней Руси. Там же.
- 4 (12) 1917 р. К вопросу о христианстве на Руси до Владимира. „Журнал Минист. Народ. Просвещ.”; кн. IX. Петроград.

*) Бібліографія, складена проф. Полонською для **Наукових Записок УВУ**. Мюнхен, 1963. ч. 7., доповнена новими позиціями й доведена, в міру можливості, до останнього часу. (І. Г.-Т.).

- 5 (13) 1944 р. Київ часів Володимира та Ярослава. Прага. 64 стор.
- 6 (14) 1946 р. Церква й культура великокнязівської України. „Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії”; ч. 2 (стор. 18-22). Мюнхен.
- 7 (15) 1948 р. Митрополит Київський Іларіон. Там же, ч. 3 (стор. 24-27).
- 8 (16) Велика княгиня Ольга. Циклостильне видання Ор-ції Українських Жінок у Німеччині. Авгсбург. 16 стор.
- 9 (17) 1950 р. Княжа доба. ЕУ/І; т. II. (стор. 411-430). Мюнхен — Нью-Йорк.
- 10 (18) 1951 р. Перша державницька праця з давньої історії України (С. Томашівський). „Державницька Думка”; ч. 4 стор. 4-16). Філядельфія.
- 11 (19) 1952 р. Велика українська княгиня св. Ольга. „Наша Культура”; ч. 3 (стор. 16-23) та ч. 4 (стор. 18-23). Вінніпег.
- 12 (20) Київський князь Аскольд і перше хрещення Руси. Там же, ч. 8 (стор. 25-30).
- 13 (21) 1953 р. Клим Смолятич. „Віра й Культура”; ч. 1 (стор. 39-47) та ч. 2 (стор. 13-16). Вінніпег.
- 14 (22) 1954 р. Київська Держава й Захід. „Визвольний Шлях”; ч. 1 (стор. 22-26). Лондон.
- 15 (23) Мати короля Данила. „Наше Життя”; ч. 4 (стор. 3-4). Філядельфія.
- 16 (24) Свята Рівноапостольна українська княгиня Ольга. „Рідна Церква.”; ч. 4(стор. 45-51). Карльсруге.
- 17 (25) Ярослав Мудрий. Там же, ч. 6 (стор. 9-10).
- 18 (26) 900-річний ювілей історії Київського Князівства. „Сучасна Україна”, чч. 5 та 6. Мюнхен.
- 19 (27) Княгиня Романова Анна. „Визвольний шлях”; ч. 3 (стор. 57-64). Лондон.
- 20 (28) Король Данило на тлі історичної доби. Там же, ч. 9 (стор. 77-88).
- 21 (29) 1955 р. Ольга, Велика княгиня України - Руси. „Вісник ООЧСУ”; ч. 10 (стор. 16-21) та ч. 11 (стор. 18-22). Нью-Йорк.
- 22 (30) Володимир Святий, Великий князь України-Руси. „Рідна Церква”; ч. 18 (стор. 3-5). Карльсруге.
- 23 (31) Велика українська княгиня Ольга. „Гомін України”; ч. 32. Торонто.
- 24 (32) Saint Olha — Princess of Ukraine. “Women’s International Exposition — Ukrainian Section” (pp. 9-13). New York.

- 25 (33) The Princess Olha — First Christian Ruler of Ukraine c. 945-964. "The Ukrainian Review"; № IV (pp. 1-11), London.
- 26 (34) 1956 р. Митрополит Іларіон Київський. „Рідна Церква”; ч. 21 (стор. 7-8). Карльсруге.
- 27 (35) 1959 р. Евпраксія-Адельгейда, князівна Київська й цесарева Німецька. „Наше Життя”; ч. 8 (стор. 3-4). Філядельфія.
- 28 (36) 1960 р. Культура України-Руси за дохристиянської доби. „Самостійна Україна”, за вересень-жовтень (стор. 14-17). Чікаго.
- 29 (37) 1961 р. Дочка Володимира Мономаха королева угорська. „Наше Життя”; ч. 5 (стор. 3-4). Філядельфія.
- 30 (38) 1962 р. Початок держави Руси-України. „Визвольний Шлях”; ч. 4-5 (стор. 404-413) та ч. 6 (стор. 584-592). Лондон.
- 31 (39) 1963 р. The beginnings of the State of Ukrainian-Rus. "The Ukrainian Review"; № II (pp. 33-58). London.
- 32 (40) 1964 р. Дві концепції історії Росії та України. Видання УВУ. 52 стор. Мюнхен.
- 33 (41) 1964 р. Велика княгиня українська Ольга. „Промінь”; чч. 7, 8, 9. Вінніпег.
- 34 (42) Ukraine-Rus and Western Europe in 10th-13th Centures, London.
- 35 (43) 1965 р. Українки на західньо-європейських престолах. „Промінь”; чч. 2, 3, 4. Вінніпег.
- 36 (44) 1966 р. З дослідів Волині (з приводу книги П. Шумовського „Остріг”). „Сучасність” ч. 12. Мюнхен.
- 37 (45) Українські жінки Литовсько-Польської доби. „Промінь” чч. 2, 3. Вінніпег.
- 38 (46) Les relations de l'Ukraine-Rauss avec les Etats Europeens aux X-XIII siecles. "L'Est Europeens". № 56-58. Paris.
- 39 (47) Two Conceptions of the History of Ukraine and Russia. London.
- 40 (48) 1967 р. 100-річчя першого хрещення України-Руси. „Шлях Перемоги” чч. 39, 40, 41. Мюнхен.
- 41 (49) 1969 р. Видатні жінки України, Накладом Союзу Українок Канади, Вінніпег — Мюнхен.
- 42 (50) 1972 р. Історія України I том, Українське Видавництво, Мюнхен, 591 стор.

6. Рецензії

- 43 (51) 1962 р. Д-р С. Парамонов: „Звідки ми, чії ми діти?”. „Вільна Думка”; ч. 6. Сідней.

Б. Гетьманщина

а. Оригінальні студії й праці

- 1 (52) 1940 р. Розділ: „Лівобережна Україна та Запоріжжя в 1720-1760 рр.” в підручнику: „Історія України” — Короткий курс Інституту Історії Академії Наук (стор. 119-193). Київ.
- 2 (53) 1944 р. Українське Козацтво. „Українська Дійсність”, чч. 32, 33, 34. Берлін.
- 3 (54) 1947 р. Хмельниччина. Календар-Альманах за ред. Т. Курпіти (стор. 36-48). Мюнхен-Авгсбург.
- 4 (55) 1948 р. Хмельниччина. „Українські Вісті”; чч. 38-43. Новий Ульм.
- 5 (56) 1949 р. Палій та Мазепа. Видання УВАН; стор.10.Авгсбург
- 6 (57) Розділ „Україна за литовсько-польської й польсько-козаської доби” в ЕУ (I; том II (стор. 431-442). Мюнхен-Нью-Йорк.
- 7 (58) 1951 р. Хмельниччина і ідея державности. „Український Робітник”; чч. 40-46. Торонто.
- 8 (59) 1954 р. Переяславський договір. „За єдність нації”; ч. IV (стор. 6-10), а продовження у р. 1955 чч. I (стор. 12) і II (стор. 4-6). Лондон.
- 9 (60) 1955 р. Наслідки Переяславського договору в галузі духової культури. „Вісник ООЧСУ”; ч. 2 (стор. 13-19). Нью-Йорк.
- 10 (61) Переяславський договір в 1954 р. в очах його сучасників. „Визвольний Шлях”; чч. IV (стор. 40-46) і V (стор. 35-42). Лондон.
- 11 (62) 1959 р. Гетьман Іван Мазепа й його доба. „Український Самостійник”; ч. 26 (стор. 31-38). Мюнхен.
- 12 (63) Палій і Мазепа. „Вісник ООЧСУ”; ч. 7-8 (стор. 7-12). Нью-Йорк.

б. Рецензії

- 13 (64) 1954 р. Проф. О. Оглоблин: „Українсько-московська угода в 1654 р. (Нью-Йорк, 1954). „Український Літопис”; ч. 2 (стор. 45-51). Авгсбург.
- 14 (65) 1956 р. О. Ohloblyn: “Treaty of Pereyaslaw 1654. (Canadian League for Ukraine’s Liberation). “The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.A.”; vol, V, № 16-17 (pp. 1224-1226). New York.
- 15 (66) 1961 р. О. Оглоблин: „Люди старої України”. „Український Самостійник”; ч. 43 (стор. 38-44). Мюнхен.
- 16 (67) 1963 р. Л. Винар: „Андрей Войнаровський”. „Свобода” за 23 січня. Джерзей-Сіті.

В. Запоріжжя та Південна Україна XVIII ст.

а. Оригінальні студії та праці

- 1 (68) 1926 р. З історії останніх часів Запоріжжя. „Записки Історично-Філологічного Відділу ВУАН”; кн. IX. Київ.
- 2 (69) 1927 р. Маніфест 3 серпня 1775 р. в світлі тогочасних ідей. Там же, кн. XII.
- 3 (70) Історики Запоріжжя XVIII ст. „Ювілейний Збірник на пошану акад. Д. Багалія”. Київ.
- 4 (71) 1929 р. Історики Запоріжжя. „Вісник Одеського Краєзнавчого Т-ва”. Одеса.
- 5 (72) Південна Україна р. 1787 (Зі студій з історії колонізації). „Записки Історично-Філологічного Відділу ВУАН”; кн. XXIV (стор. 303-366). Київ.
- 6 (73) Нездійснений архітектурний проєкт (до історії Катеринослава). Там же, кн. XXV (стор. 300-315).
- 7 (74) Перші кроки єврейської колонізації Південної України. „Праці Єврейської Археологічної Комісії ВУАН”; т. II. стор. 33. Київ.
- 8 (75) 1931 р. Перша бібліотека Південної України. „Бібліографічні Вісті ВУАН”; ч. 4. Київ.
- 9 (76) Майно запорізької старшини, як джерело соціально-економічної історії Запоріжжя. „Праці Комісії для вивчення соціально-економічної історії України”; т. I. Київ. 60 стор.
- 10 (77) Матеріали до історії гірничої промисловости Донбасу. Там же.
- 11 (78) 1940 р. До історіографії Запоріжжя: Леклерк і Болтин. „Записки Історично-Філологічного Факультету Львівського Університету”; т. I (стор. 73-87). Львів.
- 12 (79) 1941 р. Заселение Южной Украины в середине XVIII в. „Историк-Марксист”; ч. 5 (стор. 30-46). Москва.
- 13 (80) Из истории Южной Украины в XVIII веке. „Исторические Записки Института Истории АН СССР”; ч. XII. (стор. 130-174). Москва.
- 14 (81) 1944 р. Залюднення Південної України в XVIII ст. (частина I). „Чорноморський Збірник”. 40 стор. Варшава.
- 15 (82) 1947 р. Заселення Південної України (частина II). „Український Морський Інститут” (стор. 34-46). Женева.
- 16 (83) 1952 р. До історії повстання на Запоріжжі 1768 р. „Науковий Збірник Української Вільної Академії Наук”; ч. 1 (стор. 85-108). Нью-Йорк.
- 17 (84) 1954 р. Останній кошовий отаман Запорізької Січі П. Кални-

- шевський. „Вісник ООЧСУ”; ч. 2-3 (стор. 16-18). Нью-Йорк.
- 18 (85) 1955 р. The Settlement of the Southern Ukraine (1750-75). “The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.”; Vol. IV-V, p. 350. New York.
- 19 (86) Зруйнування Запорізької Січі. „Вісник ООЧСУ”; ч. 7-8 (стор. 7-10). Нью-Йорк.
- 20 (87) 1956 р. До історії першої Новоросійської губернії (1764-74). „Науковий Збірник Українського Вільного Університету”; т. VI (стор. 198-218). Мюнхен.
- 21 (88) 1957 р. Zur Geschichte des Aufstandes im Zaporoger Gebiet im J. 1768. “Proceedings of Shevchenko Scientific Society — Historical-Philosophical Section”; vol. II (pp. 40-43). Paris — New York — Toronto.
- 22 (89) 1960 р. Заселення Південної України в середині XVIII ст. Т. I, стор. 222 (циклост.) і т. II, стор. 187 (циклост.). Видання УВУ. Мюнхен.
- 23 (90) 1963 р. Південна Україна після зруйнування Січі. „Наукові Записки Українського Вільного Університету”; ч. 7. Мюнхен.
- 24 (91) 1965 р. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина; т. I. Мюнхен.
- 25 (92) 1968 р. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина; т. II. Мюнхен.
- 26 (93) Архів Запорізької Січі та питання про видання його. „Український Історик”, Нью-Йорк — Мюнхен.
- 27 (94) Архів коша Запорізької Січі. „Шлях Перемоги”; ч. 38. Мюнхен.
- 28 (95) Грубі помилки. „Українські Вісті”; ч. 30. Новий Ульм.
- 6. Рецензії**
- 29 (96) 1928 р. В. Біднов: „Атакування Запорізької Січі”. „Записки Історично-Філологічного Відділу ВУАН”; кн. XV. Київ.
- 30 (97) В. Біднов: „Устное повествование Никити Коржа”. Там же.
- 31 (98) М. Слабченко: „Соціально-правова організація Січі Запорізької”. Там же, кн. XVI.
- 32 (99) 1931 р. Дмитро Іванович Яворницький. „Матеріали, підготовлені ВУАН для виборів дійсних членів Академії Наук”. Київ.

Г. Історія Церкви

а. Оригінальні студії та праці

- 1 (100) 1946 р. Братства на Україні. Минуле й сучасне. Стор. 13. Мюнхен.
- 2 (101) 1948 р. Історія Української Православної Церкви. Лекції в

- Богословсько-Педагогічній Академії. Стор. 34. Мюнхен.
- 3 (102) 1949 р. Історія Церкви (спільно з проф. д-ром М. Чубатим). ЕУ/І; т. II (стор. 601-621). Мюнхен — Нью-Йорк.
  - 4 (103) 1952 р. Митрополит Антоній Храповицький й українська мова. „Наша Культура”; ч. 10-11 (стор. 31). Вінніпег.
  - 5 (104) 1955 р. Денікін і Церква. „Віра й Культура”; ч. 9 (стор. 11-14). Вінніпег.
  - 6 (105) Братства на Україні. „Рідна Церква”; ч. 17 (стор. 7-8). Карльсруге.
  - 7 (106) 1958 р. Особливості Української Православної Церкви. „Український Збірник”; ч. 14 (стор. 58-95). Видання Інституту для Вивчення Історії та Культури ССРСР. Мюнхен.
  - 8 (107) 1959 р. Воля й закон. (З приводу книжки О Шульгина). „Віра й Культура”; ч. 8 (стор. 7-10). Вінніпег.
  - 9 (108) The Distinguishing Characteristic of the Ukrainian Church. “Ukrainian Review”; № 8 (pp. 78-94). Institute for the Study of the History and Culture of the of USSR. Munich.
  - 10 (109) 1960 р. De oekraïns Orthodoxe Kerk. Geschiedkundige en liturgische bijzonderheden. “Net Christelijk Oosten en Hereniging”; № 3 (pp. 149-185). Nijmegen.
  - 11 (110) 1963 р. Перші віки християнства в Україні. „Інформативний Листок Зв'язку УХР”; ч. 12 (стор. 2-7; циклостиль). Сарсель. Передруки: „Шлях” в чч. за 27 жовтня та 3, 10 і 17 листопада. Філадельфія. „Українське Слово” в чч. за 22 і 29 вересня. Буенос Айрес.
  - 12 (111) 1964 р. Історичні підвалини УАПЦ. Стор. 127. Мюнхен.
  - 13 (112) 1965 р. Важлива праця про Українську Православну Церкву. „Канадійський Фармер”. 5 грудня. Вінніпег.
  - 14 (113) 1966 р. Святий Рівноапостольний князь Володимир Великий. „Рідна Церква”. ч. 63. Карльсруге.
  - 15 (114) 1966 р. Князь Аскольд і перше хрещення Русі. „Рідна Церква”. ч. 67. Карльсруге.
  - 16 (115) Українська Православна Церква після Переяславської угоди. „Релігія в житті українського народу”. Мюнхен.
  - 17 (116) 1967 р. Hat es eine Ukrainische Orthodoxe Kirche? “Frankfurter Allgemeine Zeitung”. June 3. Frankfurt. “Annalecta Ordinis Sancti Basilii Magni”; vol. II (VIII), fasc. 3-4 (pp. 555-558). Romae.
  - 18 (117) Чи існувала Українська Православна Церква? „Рідна Церква” ч. 71. Карльсруге.

19 (118) 1968 р. Церковне та культурне життя в таборах Німеччини. „Рідна Церква”. чч. 73, 74. Карльсруге.

б. Рецензії

20 (119) 1955 р. о. І. Нагаєвський: „Кирило-Методіївське християнство на Русі-Україні”. „Америка”, ч. 63. Філадельфія.

21 (120) 1956 р. М. Зызыкин: „Тайна імператора Александра I”.

22 (121) 1962 р. Труди й дні митрополита Ніканора. (З нагоди книжки о. А. Дублянського: „Тернистим шляхом” — Життя митрополита Ніканора. Лондон. 1962. „Український Самостійник”; ч. 58 (стор. 39-41). Мюнхен.

23 (122) I. Vlasovsky: “Narys istoryji Ukrajinškoji Pravoslavnoji Tserkvy”. The Slavonic and East European Review. June. London.

Г. Українська Академія Наук та її діячі

а. Оригінальні студії та праці

1 (123) 1948 р. Академік М. П. Василенко. „Голос Державника”; ч. 6 (стор. 3-26). Мюнхен.

2 (124) 1949 р. (Н. Д.) Агатангел Кримський. „Україна”; ч. 2 (стор. 121-128). Париж.

3 (125) 1950 р. (Н. Данилевська) Згублений рід (Людмила Старицька-Черняхівська). „Визначні жінки України” (стор. 36-64). Новий Ульм.

4 (126) 1951 р. (Н. Д.) М. П. Василенко і УВАН. „Україна”; ч. 5 (стор. 337-345). Париж.

5 (127) 1952 р. Видання Всеукраїнської Академії Наук у Києві знищені більшовиками. „Українські Бібліографічні Вісті”; вип. 1 (стор. 51-53). Видання УВАН. Авгсбург.

6 (128) 1953 р. До біографії акад. А. Кримського. „Наша Культура”; ч. 7 (стор. 7-10). Вінніпег.

7 (129) З моїх спогадів про М. Грушевського. „Україна”; ч. 9 (стор. 744-747). Париж.

8 (130) 1954 р. Гетьман Павло Скоропадський. „Наша Держава”; ч. 8 Торонто.

9 (131) 1955 р. Українська Академія Наук. Т. I, стор. 148. Т. II, стор. 211. (з’явився в 1958 р.) Видання Інституту для Вивчення Історії та Культури ССРСР. Мюнхен.

10 (132) 1956 р. Академік М. П. Василенко (1835-1935). „Віра й Культура”; чч. 2 (стор. 5-7), 3 (стор. 13-15) та 4 (стор. 13-15). Вінніпег.

11 (133) Процес Центра Дій 1924 р. Видання УВАН. 24 стор. Мюнхен.

12 (134) Світлій пам’яті М. С. та К. М. Грушевських. „Наше Життя”; ч. 4 (стор. 9-10). Філадельфія.

- 13 (135) 1958 р. Київ часів М. К. Зерова та П. П. Филиповича. „Український Самостійник”; чч. 16 (стор. 23-28) і 17 (за 1959 р., стор. 28-34). Мюнхен.
- 14 (136) 1959 р. Нове фальшування історії (З приводу 40-ліття ВУАН). „Вісник ООЧСУ”; ч. 3 (стор. 20-24). Нью-Йорк.
- 15 (137) 1960 р. До 30-ліття процесу СВУ (акад. М. Слабченко). „Український Самостійник”; ч. 32 (стор. 29-35). Мюнхен.
- 16 (138) М. М. Могілянський. „Українська Літературна Газета”; ч. 3. Мюнхен.
- 17 (139) СВУ та ВБУАН. Там же, ч. 4.
- 18 (140) Л. М. Старицька-Черняхівська. Там же, чч. 6 і 7.
- 19 (141) С. О. Єфремов. „Свобода”; чч. 49-54. Джерзей Сіті.
- 20 (142) Великдень 1930 р. в Україні (про процес СВУ). „Самостійна Україна” в ч. за червень (стор. 3-6). Чикаго.
- 21 (143) Про нечисленних серед незчисленних. „Український Самостійник”; ч. 37 (стор. 21-25) та ч. 38 (стор. 28-34). Мюнхен.
- 22 (144) Нове фальшування історії України. „Український Збірник”; кн. 17 (стор. 46-51). Видання Інституту для Вивчення Історії й Культури СРСР. Мюнхен.
- 23 (145) 1961 р. Жінки — вчені України. „Наше Життя”; чч. 10 (стор. 3-4) і 11 (стор. 3-4). Філадельфія.
- 24 (146) 1962 р. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків. Збірник на пошану українських учених, знищених більшовицькою Москвою. Записки НТШ. т. 173. (стор. 7-111). Париж — Чикаго.
- 25 (147) 1963 р. Акад. В. І. Вернадський. „Листи до Приятелів”; ч. 7-8 (стор. 18-23) та 9-19 (стор. 10-15). Нью-Йорк — Торонто.
- 26 (148) Київ часів М. Зерова та П. Филиповича. „Безсмертні” — Збірник спогадів про М. Зерова, П. Филиповича і М. Драй-Хмару. (Стор. 231-252). Мюнхен.
- 27 (149) 1966 р. Коли було засновано Українську Академію Наук. „Визвольний Шлях” ч. 7. Мюнхен.
- 28 (150) З приводу фальшування історії. „Українське Слово”. II/IX. Париж.
- 29 (151) Микола Прокопович Василенко. Життя і наукова діяльність. „Український Історик”. ч. 3-4. Нью-Йорк — Мюнхен.
- 30 (152) 1967 р. Фальшування історії України. „Шлях Перемоги”. ч. 47. Мюнхен.
- 31 (153) Микола Прокопович Василенко (1866-1966) з нагоди 100-річчя з дня народження. „Визвольний Шлях”. чч. 9, 10. Мюнхен.

- 32 (154) 1968 р. Великий талант. До бібліографії творів Л. Старницької-Черняхівської. „Шлях Перемоги”. ч. 48. Мюнхен.
- 33 (155) До спогадів Нестора Короля: „Очима звичайного учасника”. „Визвольний Шлях”. ч. 1. Мюнхен.

б. Рецензії

- 34 (156) 1959 р. Збірник Академії Наук УРСР: „Розвиток Науки в Українській РСР за 40 років. „Український Збірник”; кн. 16 (стор. 95-132). Видання Інституту для вивчення ССРСР. Мюнхен.

д. Біографії наукових та громадських діячів

- 1 (157) 1951 р. Д. Дорошенко, як історик-державник. „Ранок”; ч. 14. Гайденав.
- 2 (158) 1952 р. Шевченко. „Наша Культура”; чч. 1 (стор. 11-15), 2 (стор. 11-18) та 4 за 1953 р. (стор. 22-26).
- 3 (159) 1953 р. М. Даунар-Запольскі. Зацемкі до біографії. „Записи Белар. Інституту Науки і Мастецтва”; т. I (стор. 14-28). Нью-Йорк.
- 4 (160) Д. Дорошенко і його громадсько-політична діяльність. „Український Літопис”; ч. 1 (стор. 35-44). Авгсбург.
- 5 (161) Д. Дорошенко: „Мої спомини про недавнє минуле”. Там же, стор. 81-88.
- 6 (162) Д. Дорошенко: Історик-Державник. Там же, стор. 115-118.
- 7 (163) Olexandra Efimenko a historian of Ukraine. „Наше Життя”; ч. 11 (стор. 22). Філядельфія.
- 8 (164) 1954 р. Українська різьбарка — Є. Скоропадська. Там же, ч. 2. Світлій пам'яті Т. Панченко. Там же, ч. 9 (стор. 10).
- 10 (166) Проф. П. П. Курінний. „Шлях Перемоги”, чч. 15-18. Мюнхен.
- 11 (167) Проф. Б. Д. Крупницький. Там же, за 23 вересня.
- 12 (168) 1955 р. Проф. О. П. Оглоблин. „Вісник ООЧСУ”; ч. 5 (стор. 25-29). Нью-Йорк.
- 13 (169) Пам'яті співачки К. Воронець. „Наше Життя”; ч. 10 (стор. 10). Філядельфія.
- 14 (170) 1957 р. Пам'яті вченої (В. Козловської). Там же, ч. 2 (стор. 10-11).
- 15 (171) Пам'яті півністки (М. Жаботинської). Там же, ч. 5 (стор. 10).
- 16 (172) Професор д-р Борис Дмитрович Крупницький, його

- життя й наукова праця (1894-1956). Вступне слово (стор. 1-XXXI) (до посмертно виданої книжки проф. Крупицького: Українська історична наука під совегами. Циклостильне видання Інституту для Вивчення СССР, ч. 58. Мюнхен.
- 17 (173) Professor Dr. Borys Krupnytskyj's Wissenschaftliche Laufbahn. "Sowjetstudien". № 3. (Ss. 112-130). Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR. München.
- 18 (174) Prof. B. D. Krupnytsky. "Ukrainian Review"; № 5. (Pp. 1-18). Institute for the Study of the History and Culture of the USSR. Munich.
- 19 (175) 1958 р. Євген Андрійович Колодяжний (1881-1958). Некролог. „Віра й Культура”; ч. 7 (стор. 21-22). Вінніпег.
- 20 (176) 1959 р. Єлисавета Кужім-Скоропадська. „Америка”, Філядельфія, передрук „Батьківщина”, Торонто.
- 21 (177) 1960 р. Професор Олександр Якович Шульгин. „Наукові Записки УВУ”; ч. 3 (стор. 57-62). Мюнхен.
- 22 (178) Prof. M. Vetuchiv. "Sowjetstudien"; № 9 (стор. 112-116). Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR. München.
- 23 (179) 1961 р. Професор Олександр Михайлович Моргун. Некролог. „Віра й Культура”; ч. 6 (стор. 22-24). Вінніпег.
- 24 (180) Професор Олександр Моргун. „Вільна Думка”, чч. 18, 19. Сідней.
- 25 (181) 1966 р. Петро Петрович Курінний. „Наукові Записки УВУ”. ч. 8. Мюнхен.
- 26 (182) Свято української науки з приводу ювілею О. П. Оглоблина. „Наукові Записки УВУ”. ч. 8. Мюнхен.
- 27 (183) Професор Павло Іванович Зайцев. „Наукові Записки УВУ”. ч. 8. Мюнхен.
- 28 (184) 1967 р. Жмут спогадів про Юрія Клена. „Сучасність” ч. 11. Мюнхен.
- 29 (185) 1971 р. Академік Агатангел Юхимович Кримський. „Український Історик”. ч. 3-4. Нью-Йорк — Мюнхен.
- 30 (186) 1973 р. Наукова спадщина академіка А. Ю. Кримського. „Український Історик” ч. 3-4. Нью-Йорк — Мюнхен.

III. СПОГАДИ

- 1 (187) 1954 р. У Києві в 1918 р. „Шлях Перемоги” за 28 лютого. Мюнхен. Великий ісход (спогади про 1 жовтня 1919 р.). Там же, в березневу числі.
- 3 (189) 1957 р. Старий Київ. „Українські Вісті”; ч. 71. Новий Ульм.

- 4 (190) 1960 р. Три дні відвідин у Владики Ніканора. „Рідна Церква”; ч. 41. Карльсруге.
- 5 (191) 1963 р. Братство ім. Андрея Шептицького 1945 р. (Карльсфельд). „Православний Українець”; ч. 91. Чикаго.
- 6 (192) Київ 1918 р. „Збірник на пошану полк. Е. Коновальця”.
- 7 (193) 1965 р. Сторінки спогадів: Український Вільний Університет. „Український Історик”. ч. 3-4. Нью-Йорк — Мюнхен.
- 8 (194) 1967 р. Масакри в Києві. „Шлях Перемоги”. ч. II/VI. Мюнхен.
- 9 (195) Чудо Царського парку. „Українська Думка”. ч. 9. Лондон.

IV. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ XIX - XX СТ.

- 1 (196) 1964 р. До історії України XIX ст. „Український Історик”. ч. 4. Нью-Йорк — Мюнхен.
- 2 (197) 1968 р. До історії архівів в Києві. „Український Історик”. чч. 1-4. Нью-Йорк — Мюнхен.

V. VARIA

- 1 (188) 1944 р. В. Короленко, автор думи про Барабашенка. „Наші Дні”; ч. 3. Львів.
- 2 (199) 1949 р. Розділ „Україна в складі Російської імперії XIX — поч. XX ст.” в ЕУ/І, том II (стор. 466-479). Мюнхен — Нью-Йорк.
- 3 (200) 1952 р. Теорія III Риму в Росії протягом XVIII і XIX ст. „Праці Церковно-Археологічної Комісії”. (Стор. 1-48). Мюнхен.
- 4 (201) Цензурні утиски на Україні. „Україна”; ч. 7 (стор. 511-517). Париж.
- 5 (202) Остання п'єса Л. Старицької-Черняхівської. Там же, ч. 8. (Стор. 645-648).
- 6 (203) 1956 р. До ідеології „Історії Русів”. „Вісник ООЧСУ”; ч. 12 (стор. 12-17), а закінчення в ч. 1 за 1957 р. (стор. 14-22). Нью-Йорк.
- 7 (204) 1960 р. 1905 рік в Україні. „Український Самостійник”; ч. 30 (стор. 26-30). Мюнхен.
- 8 (205) Сорочинська трагедія. Там же, ч. 31 (стор. 21-25).
- 9 (206) 1962 р. Сорочинська трагедія та українська дума В. Короленка. „Збірник на пошану З. Кузелі”. Записки НТШ т. 169 (стор. 449-456). Париж — Нью-Йорк — Мюнхен — Торонто — Сідней.
- 10 (207) 1963 р. At the Dawn of the modern age: Ukraine under Lituianian and Polish domination. Ukraine a Concise Encyclopaedia; vol. 1 (Pp. 618-634).

VI. РЕЦЕНЗІЇ НА ТВОРИ З РІЗНИХ ДІЛЯНОК

- 1 (208) 1955 р. А. Москаленко: В обороні правди й діла гетьмана Павла Скоропадського. „За єдність нації”; ч. V (стор. 17-18). Лондон.
  - 2 (209) 1956 р. Д. Дорошенко: „По рідному Краю”. „Батьківщина”; ч. I. Торонто.
  - 3 (210) 1957 р. „Історія Русів” — видання за редакцією О. Оглоблина, переклад В. Давиденка. „Наукові Записки УВУ”; ч. I (стор. 63-69). Мюнхен.
  - 4 (211) 1958 р. О. Шульгин: “L’histoire et la vie”. „Українська Літературна Газета”; ч. 12 (стор. 5-8). Мюнхен.
  - 5 (212) 1959 р. О. Шульгин: “L’histoire et la vie”. „Наукові Записки УВУ”; ч. 2 (стор. 74-78). Мюнхен.
  - 6 (213) Зауваги до біографічного словника “Kleine slavistische Biographie” (Otto Harrassowitz-Verlag; Wiesbaden 1958). „Український Самостійник”; ч. 24 (стор. 41-45). Мюнхен.
  - 7 (214) 1964 р. Др. Ф. Корчмарик Духов і вплив Кнева на Московщину в добу гетьманської України. „Український Самостійник” ч. 87. Мюнхен.
  - 8 (215) 1967 р. До історії українців в Канаді. (Рецензія на книгу Н. Левенець - Когуської: „Дорогами сорокріччя”. „Український Самостійник”. ч. 124. Мюнхен.
-

Декан Філософічного Факультету УВУ — Наталія
Полонська-Василенко. Мюнхен, 1969 р.